

Η επαναφορά της ιστορίας και του υποκειμένου στη μεθοδολογία της ψυχολογίας

Μια σύντομη αναδρομή στις ιδέες του L. S. Wygotski¹

Τον τελευταίο καιρό ο Volkelt υμνούσε τις πρωτογενείς ενιαίες ιδιότητες που χαρακτηρίζουν την κανονική ψυχική ζωή του παιδιού και διαμορφώνουν τάχα την πραγματική ουσία, την πραγματική αξία του Αιώνια Παιδικού. Ο Volkelt εξέφρασε εδώ την κύρια κατεύθυνση όλης της μοντέρνας ψυχολογίας του παιδιού, που θέλει να αποκαλύψει το Αιώνια Παιδικό. Αλλά το καθήκον της ψυχολογίας συνίσταται στην αποκάλυψη όχι του Αιώνια Παιδικού, αλλά του Ιστορικά Παιδικού ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια ποιητική λέξη του Goethe, του Εφήμερα Παιδικού.

L. S. Wygotski²

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Βασικό θέμα του σημειώματος αυτού είναι η σύντομη ανακατασκευή της ψυχολογίας του L. S. Wygotski (1896-1934) με σκοπό να αναδειχθούν δύο, κατά τη γνώμη μου, σημαντικές πλευρές της συνεισφοράς του στη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής προς την παραδοσιακή ψυχολογία οπτικής: Αφενός η επαναποθέτηση του αντικειμένου της ψυχολογικής επιστήμης μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, με άλλα λόγια η ιστορικοποίησή του, και αφετέρου η ριζοσπαστική αμφισβήτηση της μετατροπής του ατόμου σ' ένα (ακόμα) απλό αντικείμενο έρευνας από την ακαδημαϊκή ψυχολογία.

Μια τέτοια προσπάθεια δεν είναι απαλλαγμένη από τα μεθοδολογικά προβλήματα με τα οποία έρχεται συνήθως αντιμέτωπη η ιστορία της ψυχολογίας σε ανάλογες περιπτώσεις. Μπορεί βέβαια η ψυχολογία του Wygotski να μοιάζει σήμερα αρκετά επίκαιρη και «σύγχρονη» δεν παύει όμως να αποτελεί μια θεωρία του παρελθόντος, η οποία πέρα από την τοπικότητά της μέσα στο χώρο και στο χρόνο φέρει μαζί της και τα σημάδια που της άφησαν οι κατά καιρούς χρήσεις της από μεταγενέστερα ρεύματα. Με λίγα λόγια, η προσπέλαση σε μια θεωρία του παρελθόντος και τελικά η ερμηνεία της δεν υπαγορεύεται μόνο από τα ενδογενή στοιχεία και την εσωτερική λογική της ίδιας της θεωρίας, αλλά σε μεγάλο βαθμό

---

¹ Ο Δημήτρης Παπαδόπουλος είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Στο παρόν τεύχος δημοσιεύεται το πρώτο μέρος της εργασίας του. Το δεύτερο μέρος θα δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος.

μό από το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή λαμβάνει χώρα και παραπέρα από μια σειρά προϋπάρχουσων αντιλήψεων του ερευνητή/ήτριας που δεν εμφανίζονται ευκρινώς στο αποτέλεσμα της ανακατασκευής. Με τούτο θέλω να πω πως η, συχνά με το κύρος νατουραλιστικού φαινομένου, προβαλλόμενη αντικειμενικότητα της ερμηνείας μιας θεωρίας του παρελθόντος, αδυνατεί να αναστοχαστεί πάνω στις ίδιες τις αφηρητές της και τις αθέατες παραδοχές που αυτή η ίδια ενσταλλάζει μέσα στην ερμηνεία. Η επιστήμη της ψυχολογίας είναι πλούσια σε εγχειρίδια, τα οποία ανακατασκευάζουν την ιστορία της ως μια διεπόμενη από μια άκαμπτη εσωτερική ορθολογικότητα ιστορία προσώπων και ιδεών, των οποίων η αλληλοδιαδοχή δεν καταλήγει πουθενά αλλού βέβαια παρά στην εκάστοτε πλέον διαδεδομένη αντίληψη στο χώρο της επιστήμης³. Υπό μια έννοια, μια τέτοια εσχατολογική θεώρηση της ιστορίας της επιστήμης καλείται να «δημιουργήσει και να διατηρήσει την ταυτότητα ενός επιστημονικού κλάδου» (Graumann, 1982, 71), να νομιμοποιήσει σε τελική ανάλυση συγκεκριμένες συγκεκριμένες θεωρητικές επιλογές. Συνεπώς μια τέτοια αντικειμενικότητα της ερμηνείας ελέγχεται ως κατασκευασμένη, καθώς αυτή εμπεριέχει τις ίδιες τις ιστορικά μορφοποιημένες προϋποθέσεις της που συνήθως δεν είναι άλλες παρά οι αφανείς φιλοσοφικές αφηρητές, κοσμοεικόνες και αξιολογικές κρίσεις του εκάστοτε ερευνητή/ήτριας (συγκρ. Καστοριάδης, 1995, 339ff.). Η ερμηνεία μιας θεωρίας δεν μπορεί έτσι να παρακάμψει το γεγονός πως μέσα σ' αυτήν την ίδια ενυπάρχει ένα συγκεκριμένο ανθρωπολογικό δέον, το οποίο, ανεξάρτητα με τη συνειδητότητα του ερευνητή/ήτριας απέναντι σ' αυτό, χρωματίζει χαρακτηριστικά το αποτέλεσμα της πρόσληψης ή της ανακατασκευής μιας θεωρίας.

Η παρούσα αναφορά στη θεωρία του Wygotski δεν θέτει το αίτημα μιας καθαρής αντικειμενικότητας (θα έμοιαζε άλλωστε με φάρσα να αναζητήσουμε τις καθарές έννοιες μιας θεωρίας μέσα στο χρόνο, εν προκειμένου του Wygotski), αλλά πολύ περισσότερο μιας πολύ συγκεκριμένης –ιστορικής, ας πούμε– αντικειμενικότητας. Θα γίνει η προσπάθεια να εξαχθούν μια σειρά προταγμάτων από το έργο του Wygotski, τα οποία μου φαίνεται πως σχετίζονται με συγκεκριμένες αντιλήψεις για το «πώς είναι» η ακαδημαϊκή ψυχολογία και «πώς θα έπρεπε να είναι» η κοινωνικοπρακτική λειτουργία της ψυχολογικής επιστήμης. Σε μια εργασία τέτοιου είδους δεν είναι λοιπόν απαραίτητο να ακολουθήσουμε ήδη διανοιγμένα μονοπάτια, αλλά μπορούμε να αναζητήσουμε τις «χαμένες ευκαιρίες» και τις πιθανές εναλλακτικές διεξόδους της εξέλιξης της ψυχολογίας μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά τοπία (Staeuble, 1991).

III. Το αίτημα επαναθεμελίωσης της ψυχολογικής επιστήμης

Ξεχωριστής σημασίας για το έργο του Wygotski⁴ είναι η διατύπωση ενός προγράμματος μιας «γενικής ψυχολογίας» έτσι όπως παρουσιάζεται σ' ένα από τα πρώτα του δοκίμια που αφορούν την ψυχολογία (Wygotski, 1927). Με τον όρο γενική ψυχολογία ο Wygotski παραπέμπει σε μια συνολική αντιμετώπιση της ψυχολογικής επιστήμης υπό το πρίσμα της υπέρβασης των συσσωρευμένων αδιεξόδων της με σκοπό μια ριζική επαναθεμελίωσή της πάνω σε μια καινούρια αξιωματική βάση. Ο Wygotski ξεκινά από το παρακάτω ερώτημα:

«Πώς μπορεί να υπάρξει μία επιστήμη δύο απόλυτα διαφορετικών ειδών φαινομένων, τα οποία καταφανώς απαιτούν δύο διαφορετικές μεθόδους, δύο εξηγητικές αρχές κ.λπ.; Η ενό-

τητα μιας επιστήμης καθορίζεται από την ενότητα της οπτικής πάνω στο αντικείμενο. Πώς μπορεί άραγε να φτιαχτεί μια επιστήμη με δύο διαφορετικές οπτικές; Στην αντίφαση των όρων αντιστοιχεί και εδώ η αντίφαση των αρχών».

(Wygotski, 1927, 160, έμφ. L.S.W.)

Με το πρόταγμα μιας «γενικής ψυχολογίας» ο Wygotski εξυπνοεί την υπέρβαση της σχισματικής δομής και της πολυδιάσπασης της επιστήμης της ψυχολογίας σε ασύμβατες μεταξύ τους θεωρίες με την ενοποίηση όλων των γνωστικών διαδικασιών υπό μια εξηγητική αρχή. Με αυτόν τον τρόπο διαφοροποιείται και αποστασιοποιείται αποφασιστικά απ' όλες αυτές τις απόψεις που προκρίνουν ως μια ουσιαστική επιστημολογική διέξοδο από την κρίση της ψυχολογίας⁵ το μεθοδολογικό πλουραλισμό⁶. Σύμφωνα με τον Wygotski, η μεθοδολογική πολυμορφία είναι μια επιπλέον έκφραση και ένα έσχατο σύμπτωμα της διάχυτης και εντεινόμενης κρίσης της επιστήμης. Μια γνωσιολογική ενοποίηση συνίσταται στην κατασκευή ενός συμπαγούς και συνεκτικού αντικειμένου της επιστήμης και μιας σύστοιχης μεθολογίας προσπέλασής του.

Ο Wygotski στηρίζει τό αίτημα της ανανέωσης και τελικά επαναθεμελίωσης της ψυχολογίας σε τρεις απαράβατες φιλοσοφικές προϋποθέσεις: Η ψυχολογία πρέπει να γίνει μια υλιστική επιστήμη, ή αλλιώς μια φυσική επιστήμη, όχι όμως με τη σημερινή σημασία της λέξης, αλλά με την έννοια μιας επιστήμης του πραγματικού, της υλικής πραγματικότητας, της ολότητας (συγκρ. Maïers, 1988). Όπως αποφθεγματικά δηλώνει:

«Η μαρξιστική ψυχολογία μπορεί να είναι μόνο μια φυσική επιστήμη».

(Wygotski, 1927, 247)

Στη συνέχεια υποστηρίζει ένθερμα την επιβολή μιας μονιστικής συγκρότησης του αντικειμένου της επιστήμης. Στο οντολογικό επίπεδο αποστασιοποιείται έτσι από τη δυαρχία σώμα-ψυχή, κυρίαρχη στο μεγαλύτερο αριθμό των θεωριών μέσα στην ψυχολογία. Σύμφωνα με τον Wygotski, ο δυϊσμός είναι η κύρια δύναμη συντήρησης των κρισιακών φαινομένων στην επιστήμη και νομιμοποιείται λογικά με το μεθοδολογικό πλουραλισμό. Τέλος, η τρίτη θέση σχετικά με τη δόμηση μιας «γενικής ψυχολογίας», απορρίπτει παντελώς τον εμπειρισμό ως γνωστική μέθοδο. Γενικότερα στρέφεται ενάντια σε κάθε εκδοχή της τυφλής θετικιστικής αφοσίωσης στο απλά παρατηρήσιμο και στην καθαρή (με την έννοια της άμεσης) εμπειρία, συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτή και την πλέον διαδεδομένη μέθοδο της ενδοσκοπησης⁷. Το εγχείρημα μιας «γενικής ψυχολογίας» που θα βασίζεται σ' αυτές τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις πρέπει να τέμνει εγκάρσια όλο το σώμα της επιστήμης της ψυχολογίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Για να κατασκευάσει κανείς τέτοιες θεωρίες –μεθοδολογίες, γενικές επιστήμες– πρέπει να θεμελιώσει το εύρος μιας δεδομένης περιοχής φαινομένων, τους νόμους των αλλαγών τους, τα ποσοτικά και ποιοτικά τους χαρακτηριστικά, τις αιτιακές σχέσεις τους, πρέπει κανείς να κατασκευάσει τις ανάλογες κατηγορίες και έννοιες, με άλλα λόγια, ένα δικό του “Κεφάλαιο”».

(Wygotski, 1927, 252, έμφ. L.S.W.)

III. Προς μια θεωρία για τον ανθρώπινο ψυχισμό: Οι έννοιες της συνείδησης και της διαμεσολάβησης

Στα λιγοστά χρόνια μέχρι το θάνατό του, ο Wygotski προσπάθησε να επεκτείνει το πρόγραμμα μιας «μονιστικής γενικής ψυχολογίας» στη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου θεωρητικού ψυχολογικού συστήματος, ίσως ενός «Κεφαλαίου» της ψυχολογίας. Ύστερα, δηλαδή, από τη διάγνωση της κρίσης και τη συζήτηση πιθανών εξόδων διαφυγής στο φιλοσοφικό επίπεδο επιζητεί τη μετατροπή του «προγράμματός» του σε μια συγκεκριμένη επιστημονική θεωρία του ατόμου. Κάτι τέτοιο δεν πηγάζει μόνο από εγγενείς αιτίες ανάπτυξης της θεωρίας του, αλλά σχετίζεται και με τις εξελίξεις στην πνευματική ατμόσφαιρα της εποχής του: Η μαρξιστική θεωρητική θέση αρχής σχετικά με την κοινωνικότητα του ατόμου συνδέεται στη δεκαετία του είκοσι με τις περιβάλλουσες συνθήκες χειραφέτησης συλλογικών υποκειμένων στη Σοβιετική Ένωση. Από αυτή τη συναρμογή προκύπτει η αναγκαιότητα της επαναδιατύπωσης και της ψυχολογικής επιστήμης με γνώμονα το αίτημα της επαναφοράς του ανθρώπου ως ενεργό, κοινωνικά μορφοποιημένο υποκείμενο, ύστερα από τους χειροπιαστούς κοινωνικούς χώρους, και στο χώρο της επιστήμης.

Ο Wygotski χρησιμοποιεί δύο θεμελιώδεις κατηγορίες για να αρθρώσει μια θεωρία του ατόμου. Κατ' αρχήν την κατηγορία της συνείδησης. Μ' αυτή διασφαλίζει την ιδέα ενός μη καθορισμένου ανθρώπου, ενός σχετικά αυτοκαθοριζόμενου υποκειμένου.

«Το σημαντικότερο είναι ότι ο άνθρωπος όχι μόνο εξελίσσεται, αλλά δημιουργεί και τον εαυτό του».

(Wygotski 1929, 65, εμφ. L.S.W.)

Η έννοια της συνείδησης αποκτά έτσι μια ανυπέρβλητη σημασία για τη θεμελίωση της επιστήμης της ψυχολογίας σύμφωνα με τους νέους προσανατολισμούς: *Με τη βοήθειά της διαρρηγνύεται οριστικά η προσκολλημένη στον αντικειμενισμό αρχή της αμεσότητας*⁸. Η συνείδηση αποκτά για τον Wygotski οντολογικό status. Δεν είναι απλά και μόνο μια αναλυτική κατηγορία για τη διερεύνηση της ατομικότητας, αλλά συνιστά το ίδιο ατομικό στον άνθρωπο.

Ο οντολογικός οπλισμός της θεωρίας του Wygotski με την κατηγορία της συνείδησης προϋποθέτει μια αντίστοιχη γνωσιολογική μεθοδολογία. Έτσι εισάγεται η δεύτερη βασική κατηγορία της ψυχολογίας του Wygotski, αυτή της διαμεσολαβημένης φύσης του ψυχισμού⁹. Με την έννοια της σημειωτικής διαμεσολάβησης συμπληρώνεται η εικόνα του κοινωνικού ατόμου: *Το πρωταρχικό στη συγκρότηση μιας θεωρίας του ατόμου είναι η κοινωνικότητά του, μια κοινωνικότητα που αντλείται κατ' αρχήν απ' το γεγονός ότι ο άνθρωπος σε κάθε ιστορική στιγμή κάνει χρήση ήδη προϋπάρχουσων γενικών σημασιών*¹⁰. Αυτές αποτελούν το πρωτογενές υλικό κατανόησης του εαυτού του και του κόσμου και παραπέρα της αλλαγής τους ή τουλάχιστον της κατανόησης της δυνατότητας αλλαγής τους. Μ' αυτόν τον τρόπο αποδυναμώνεται ο όποιος κοινωνιολογικός, βιολογικός ή φυσιολογικός αναγωγισμός καθώς προσδίδεται στον άνθρωπο μια αυτοδύναμη προθεσιακότητα και δυνατότητα αναστοχασμού και αυτοστοχασμού. Συνάμα, αμφισβητείται ριζικά η λογική του απόλυτου καθορισμού που ελλοχεύει στις διάφορες εκφάνσεις της S-R ψυχολογίας καθώς η δίτολη

αυτή σχέση διαμεσολαβείται από νέα —όλο και σημαντικότερα σε σχέση με τα αρχικά— στοιχεία.

Ο Wygotski ανακαλεί, με τη χρήση αυτών των κατηγοριών, εκ νέου τη χαμένη αντιδυτική ολικότητα στη διευθέτηση του αντικειμένου της ψυχολογίας, η οποία εξοβελίστηκε με τη συμπεριφοριστική τροπή της: Οι συνθήκες γέννησης και εξέλιξης της ατομικότητας είναι ιστορικοκοινωνικές και αντικειμενοποιημένες, η ατομικότητα όμως δεν συνιστά σε καμιά περίπτωση ένα απλό παράγωγο του εκκοινωνισμού του ατόμου καθώς αυτή συνιστά ένα υποκειμενικό φαινόμενο. Το άτομο μπορεί να χαρακτηριστεί αποσταγματικά στη βυγκοτσιανή ψυχολογία ως το σωματικό υποκείμενο ιστορικών συνθηκών. Το εννοιολογικό συγκείμενο των κατηγοριών της συνείδησης και της διαμεσολάβησης αποτελούν λοιπόν οι ιδέες της υποκειμενικότητας και της ιστορικότητας. Πώς όμως αυτές οι κατηγορίες ξεδιπλώθηκαν παραπέρα μέσα στην ψυχολογία του Wygotski;

IV. Επέκταση της κατηγορίας της διαμεσολάβησης

Από το σημείο αυτό και πέρα, η θεωρία του Wygotski επεκτείνεται μάλλον εκτατικά παρά εντατικά. Ο Wygotski προσπαθεί να δημιουργήσει μια θεωρία για τον ψυχισμό μέσα από ένα πλέγμα εννοιών που εκτείνονται σε διάφορα θεματικά πεδία της ψυχολογίας. Θα περιοριστώ στη συζήτηση μόνο κάποιων βασικών (υπάρχει μια πληθώρα θεωρημάτων μέσα από τα οποία ο Wygotski προσπάθησε να εκφράσει τις παραπάνω φιλοσοφικές θέσεις του, στις οποίες φυσικά δεν μπορώ να επεκταθώ εδώ), κύρια από τη σκοπιά μιας προσπάθειας διαλεύκανσης τόσο της αντιφατικής και κάποτε αμφίβολης ενότητας του έργου του όσο και των θεωρητικών προταγμάτων που εκπηγάζουν από αυτό.

Ο διαχωρισμός μεταξύ δυο γραμμών-συνιστωσών της ανθρώπινης οντογενετικής εξέλιξης, της φυσικής και της τεχνητής, αποτελεί μια σκέψη που συναντάται σε πολλά σημεία του έργου του Wygotski (εισάγεται το αργότερο το 1928, [Wygotski, 1929], και χρωματίζει ανεξίτηλα πολλές από τις μετέπειτα σκέψεις του). Με τις δυο αυτές συνισταμένες της εξέλιξης ο Wygotski αναφέρεται στην ύπαρξη τόσο μιας καθαρά οργανικής διάστασης όσο και στην, συνήθως χρονικά μεταγενέστερη, κοινωνική διάσταση της συγκρότησης του ανθρώπινου ψυχισμού. Σε μια δεδομένη στιγμή οι δυο αυτές γραμμές της εξέλιξης τέμνονται και αλληλοκαθορίζονται. Η στιγμή αυτή προσδιορίζεται από τη χρήση εξωτερικών προς το άτομο κοινωνικών σημείων, με τα οποία ανασυγκροτείται η κατώτερη, φυσική συνισταμένη της ανθρώπινης εξέλιξης. Το θεώρημα της ύπαρξης δυο συνισταμένων κατά την οντογένεση αποκτά στο έργο του Wygotski πέρα από την ερμηνευτική του αξία και οντολογική υπόσταση, οδηγώντας έτσι τη θεωρία προς μια μερική δυϊστική διολίσθηση. Ο Wygotski φαίνεται κατά τη χρησιμοποίηση των εννοιών αυτών εγκλωβισμένος σε μια *υφέρπουσα διχοτομική κατανόηση του ανθρώπου* ως του αθροιστικού αποτελέσματος των ανώτερων και των κατώτερων ψυχικών λειτουργιών. Αν και αυτή η αντίφαση βρίσκεται στον αντίποδα κάποιων από τους προσδιοριστικούς όρους θεμελίωσης της «νέας» ψυχολογίας, ποτέ δεν γίνεται κυρίαρχη επικαλύπτοντας και αναθεωρώντας ριζικά τις προγραμματικές του αρχές (μέχρι και τα τελευταία του κείμενα, συγκρ. Wygotski, 1934b). Και τούτο για τους εξής λό-

γους: Παρ' όλο που ο Wygotski δεν κατάφερε να υπερβεί ολοκληρωτικά μια διχοτομική θεώρηση της οντογενετικής ανάπτυξης του ατόμου προσδίδει το θεμελιακό πρωτεύοντα ρόλο στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες, χωρίς όμως παράλληλα να εξοστρακίσει τις κατώτερες από την οπτική του και να καταλήξει έτσι σε μια μεταφυσική στρατηγική απόκτησης της ψυχολογικής γνώσης (συχνή έκφραση της οποίας είναι ο μεθοδολογικός υποκειμενισμός στο χώρο της ψυχολογίας). Με άλλα λόγια, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ένα λανθάνοντα παραλληλισμό, ο οποίος όμως εμπεριέχει όλα εκείνα τα απαραίτητα συστατικά για την ύστερη ανατροπή του: την άρνηση, δηλαδή, του μοιραίου και οριστικού διαχωρισμού μεταξύ κατώτερων και ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και παραπέρα την αποφασιστική αποδοχή των ανώτερων ως επιστημονικό κεκτημένο και όχι ως παραεπιστημονική εικασία, όπως συνήθως γίνεται στην ακαδημαϊκή ψυχολογία.

Η άρση των κατώτερων ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου στις ανώτερες, συνιστά μόνο την περιγραφή του αποτελέσματος μιας ολόκληρης διαδικασίας που λαμβάνει χώρα στο οντογενετικό επίπεδο, αλλά δεν προδίδει τίποτε για αυτήν την ίδια τη διαδικασία. Ο Wygotski χρησιμοποίησε το θεώρημα της εσωτερίκευσης για να χαρακτηρίσει αυτήν ακριβώς τη λειτουργία, της οποίας το αποτέλεσμα είναι η μετατροπή των κατώτερων ψυχικών λειτουργιών σε ανώτερες (δ. Vygotski, 1930). Σύμφωνα με το θεώρημα αυτό, το άτομο εσωτερικεύει μια σειρά κοινωνικά παραγμένων ψυχικών εργαλείων (τα οποία είναι σημεία των διάφορων σημειολογικών συστημάτων, βλ. Wygotski, 1930), τα οποία επιδρώντας στο ήδη υπάρχτο φυσικό υπόστρωμα του ψυχισμού διαμορφώνουν νέες, ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Το θεώρημα της εσωτερίκευσης, στο βαθμό που καλείται να αποδόσει ουσιαστικά το γεγονός της «ανθρωποποίησης του ανθρώπου», μάλλον παρουσιάζεται ανεπαρκές. Και τούτο γιατί ο Wygotski με το θεώρημα αυτό μετέτρεψε μια αρχικά κοινότητα και θεωρητικά προσδιοριστή έννοια σε «υπαρκτή» ψυχική λειτουργία με αποτέλεσμα η εμπειρική προσπάθεια διερεύνησής της να καταλήξει στις τυπικές εμπειριστικές πειραματικές έρευνες της ακαδημαϊκής ψυχολογίας χωρίς βέβαια να διατηρεί ίχνος από τις βασικές απαιτήσεις που ο Βυγκότσκι είχε θέσει στα φιλοσοφικά-μεθοδολογικά του έργα. Το θεώρημα της εσωτερίκευσης, όταν αυτό χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα, οδήγησε σε μια αφαίρεση από το υποκείμενο-άνθρωπος, στη μετατροπή του ατόμου σ' ένα κατακεραματισμένο ερευνητικό αντικείμενο.

Ένα παραπλήσιο σημείο που θα ήθελα να αναφέρω σε σχέση με την αντιφατικότητα των κειμένων του είναι συνυφασμένο με τη θεματική της δόμησης της σχέσης του ανθρώπου προς τον κόσμο. Η σχέση αυτή περιορίζεται, σύμφωνα με τον Wygotski, στη σημασιολογική διαμεσολάβηση (διαμέσου της εσωτερίκευσης σημείων) και σε τελική ανάλυση στη γλώσσα.

«Με την ευρύτερη σημασία του όρου η πηγή της κοινωνικής συμπεριφοράς και της συνείδησης βρίσκεται ακριβώς στη γλώσσα».

(Wygotski, 1925, 304)

Κατ' αρχήν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η κατηγορία της σημασιολογικής διαμεσολάβησης εγγυάται από θέση αρχής την κοινωνικότητα του ατόμου. Δεν αρκεί όμως για να προσεγγίσει τις βαθύτερες διεργασίες που συντελούνται και παράγουν τη σχέση μεταξύ αν-

θρώπου-κόσμου, αλλά και παράγονται από αυτήν. Στον Wygotski, το γεγονός της διαμεσολάβησης της συνείδησης μετατρέπεται σε αντικείμενο μιας εξονυχιστικής περιγραφής, κάτι που είναι ήδη πρωτοποριακό σε σχέση με τις ψυχολογίες του καιρού του, χωρίς όμως να εξεταστεί ποτέ συγκεκριμένα το πλαίσιο από το οποίο εκπηγάει η διαμεσολάβηση και η προερχόμενη από αυτή σχέση μεταξύ ανθρώπου-κόσμου. Η διαμεσολάβηση του ψυχισμού από κοινωνικά διαμορφωμένα σημειολογικά συστήματα είναι αναμφισβήτητα βασική αναλυτική προϋπόθεση για την ένταξη του ατόμου στην κοινωνία, δεν μπορεί όμως σε καμιά περίπτωση να καλύψει το εύρος αυτού του φαινομένου και να εξηγήσει πώς μια τέτοια ένταξη μπορεί να λάβει χώρα εν γένει. Έτσι, ακυρώνεται μερικά η αφετηριακή θεωρητική παραδοχή του Wygotski σχετικά με τον υλιστικό χαρακτήρα της νέας ψυχολογίας: *Η εσωτερική των σημασιολογικών συστημάτων από το άτομο αντιμετωπίζεται ως μια αυτοδύναμη εσωτερική ιδιότητα του ανθρώπινου πνεύματος, ως μια καθαρή υπόθεση του νου χωρίς την εκτεταμένη διερεύνηση της συγκυρίας και των δομών, του πλαισίου δηλαδή, μέσα στην οποία αυτή συντελείται.* Αυτή η αντίληψη φαίνεται να είναι σύμμεκτη με πλευρές της τότε κυρίαρχης ιδεολογίας μέσα στις γνωστές επαναστατικές συνθήκες της δεκαετίας του είκοσι στη Σοβιετική Ένωση: Δια μέσου της εσωτερίκευσης των σημασιών (εδώ υπονοούνται οι επαναστατικές σημασίες) ο άνθρωπος αλλάζει τον εαυτό του και συνακόλουθα μπορεί να αλλάξει τον κόσμο γύρω του. Αυτή η παραδοχή από την πλευρά της πολιτικής πρωτοπορίας ήταν απαραίτητη για την εδραίωση μιας αισιόδοξης και τελέσφορης αντίληψης σχετικά με την πιθανότητα αυτόβουλης συμμετοχής του «νέου» ανθρώπου στην αλλαγή των συνθηκών. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να επιβεβαιώθηκε στα τρικυμιώδη χρόνια που ακολούθησαν την Οκτωβριανή επανάσταση και ο Wygotski έπρεπε να αποδεχθεί ότι ο αυτοκαθορισμός του ατόμου δεν αποτελεί απλά και μόνο μια υπόθεση εσωτερίκευσης σημασιών. Πολύ περισσότερο προκύπτει από το αν και σε ποιο βαθμό οι άνθρωποι «γίνονται» ενεργά υποκείμενα αλλαγής του χώρου που ζουν χρησιμοποιώντας έτσι τις σημασίες με έναν πάντα υποκειμενικό, μοναδικό τρόπο» (βλ. το ενδιαφέρον άρθρο του Messmann, 1986). Το εύρος μιας τέτοιας σκέψης υπερβαίνει κατά πολύ τη σημειωτική διαμεσολάβηση του Wygotski, κάτι που και ο ίδιος φαίνεται να διαπιστώνει στη συνέχεια μεταφέροντας το βάρος της έρευνάς του τα τελευταία χρόνια στις έννοιες της αλληλόδρασης και της επικοινωνίας. Έτσι συνεισφέρει στην άρση των ενδογενών περιορισμών της θεωρίας του, χωρίς να καταφέρει όμως να πραγματοποιήσει κάτι τέτοιο ο ίδιος.

Ο Wygotski κινείται προς μια τέτοια κατεύθυνση όλο και πιο εντατικά καθώς παράλληλα αποστασιοποιείται σταδιακά από την πρόθεση μοντελοποίησης των ψυχικών λειτουργιών του ατόμου, γεγονός που αποτέλεσε και το κεντρικό σημείο της διαφωνίας του με τον Piaget, προσεγγίζοντας έτσι μια καθαυτό θεωρία για την κοινωνικότητα του ατόμου. Γράφει χαρακτηριστικά:

«Αν κλείνοντας γενιεύσουμε τα ουσιαστικότερα σημεία της αντίληψης του Piaget, μπορούμε να πούμε, ότι καθοριστικής σημασίας είναι πρώτον, η απουσία της πραγματικότητας και δεύτερον, η σχέση του παιδιού μ' αυτήν την πραγματικότητα, δηλ. η απουσία μιας πρακτικής δραστηριότητας του παιδιού. Η κοινωνικοποίηση της παιδικής σκέψης εξετάζεται από τον Piaget εκτός της πρακτικής, αποκομμένη από την πραγματικότητα. Η γνώση της αλήθειας και οι λογικές μορφές, με τη βοήθεια των οποίων είναι δυνατή αυτή η γνώση, δημι-

ουργούνται κατ' αυτόν όχι στη διαδικασία της πρακτικής οικειοποίησης της πραγματικότητας, αλλά στη διαδικασία της προσαρμογής μιας σκέψης σε μιαν άλλη».

(Wygotski, 1934, 79)

Με την αλλαγή προοπτικής από μια ατομιστική θεώρηση της συνείδησης στην έρευνα της «κοινωνικής συνείδησης», με τη μεταφορά του κέντρου βάρους της θεωρίας του από αφηρημένες (και σε τελική ανάλυση κατασκευασμένες) ψυχικές λειτουργίες στην υποκειμενική δόμηση της ύπαρξης του ατόμου μέσα σε κοινωνικά τοπία ο Wygotski πραγματοποιεί και έμπρακτα ένα αποφασιστικό βήμα προς την αναίρεση του επιστημονιστικού ιδεώδους στην ψυχολογία του.

V. Η υπέρβαση του μεθοδολογικού ατομισμού: Κοινωνικότητα και αλληλόδραση

Στα θεωρήματα των ψυχικών εργαλείων, της εσωτερίκευσης και των ανώτερων και των κατώτερων ψυχικών λειτουργιών¹¹ ενυπάρχει αμυδρά η υπόμνηση της σημασίας της κοινωνικότητας του υποκειμένου για μια θεωρία της ατομικότητας, η υπόμνηση για μια ιστορικοποίηση της ατομικότητας. Η αποστασιοποίηση από τα θεωρήματα αυτά, σηματοδοτεί τη στροφή του Wygotski προς μια διεξοδική κριτική και υπέρβαση του μεθοδολογικού ατομισμού και της αποδοχής της ύπαρξης μιας καθολικής ισχύος δομής του ψυχισμού.

Ο Wygotski φαίνεται πως προσπάθησε να εντάξει στη θεωρία του μια σειρά κατηγοριών που θα βοηθούσαν στην επίρρωση της ιδέας της κοινωνικότητας μέσα στο έργο του. Αν, ως τώρα, η έννοια της κοινωνικότητας είχε μια λανθάνουσα σημασία για τη θεωρία του τώρα γίνεται πολύ συγκεκριμένη καθώς εκπορεύεται από την ενεργητική, πρακτική συμμετοχή του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον του. Έτσι, ο Wygotski αναζήτησε αγωνιωδώς τα μεθοδολογικά εργαλεία που θα του επέτρεπαν να μιλήσει για το πλαίσιο της ατομικότητας χωρίς παράλληλα να απαλείψει είτε αυτήν την ίδια την ατομικότητα είτε το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον από τη θεώρησή του (κάτι που είναι χαρακτηριστικό για την πρόσληψη της θεωρίας του από τα μεταμοντέρνα ρεύματα της ψυχολογίας).

Οι έννοιες της αλληλόδρασης και της επικοινωνίας, που εισήγαγε ο Wygotski για να αντεπεξέλθει σ' αυτά τα αιτήματα, προσφέρουν βέβαια το ζητούμενο υλικό πλαίσιο, την απαιτούμενη κοινωνική συγκυρία της διαμεσολαβημένης συνείδησης, δεν ανυψώνονται όμως στο έργο του σ' ένα ολοκληρωμένο κατηγοριακό οπλισμό της θεωρίας του. Θα έλεγε κανείς ότι συνιστούν μια αυθόρμητη διέξοδο προς τη μετεξέλιξη των ιδεών του σε μια υλιστική κατεύθυνση. *Η ατροφική φύση των εννοιών αυτών έγκειται στην ατελή και κλωνισμένη σχέση τους με τη θεωρία της κοινωνίας και της ιστορίας.* Ο Wygotski πραγματοποιεί ένα βήμα στην κατεύθυνση της κατανόησης του πλαισίου, δηλαδή του κοινωνικού τοπίου μέσα στο οποίο συντελείται η σημασιολογική διαμεσολάβηση, αναπτύσσοντας την άποψη ότι βασικές παράμετροί της είναι η επικοινωνιακή διάσταση των ανθρώπινων σχέσεων και οι διαδικασίες αλληλόδρασης μεταξύ τους. Όμως δεν καταφέρνει να διατυπώσει μια αντίληψη για το πώς οι έννοιες της επικοινωνίας και της αλληλόδρασης διαθλώνται μέσα στην εκάστοτε κοινωνική σφαίρα και απορροφούν, μέχρι τα πιο απόμακρα σημεία τους, στοιχεία αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας¹².

Παράλληλα με την ενασχόλησή του με αυτές τις έννοιες ο Wygotski στράφηκε και προς μια διεξοδικότερη προσέγγιση της διαδικασίας της μάθησης. Κι εδώ ο Wygotski υπερβαίνει το τυπικό ατομιστικό σχήμα της παραδοσιακής ψυχολογίας και προσπαθεί να ξετάσει τη μάθηση ως αποτέλεσμα της αλληλόδρασης μεταξύ παιδιού-περιβάλλοντος. Από αυτόν τον τομέα της δραστηριότητας του Wygotski προκύπτει μια από τις πλέον διαδεδομένες, και κατά τη γνώμη μου από τις πλέον διαφορούμενες θέσεις του Wygotski, αυτή για τη ζώνη της επόμενης εξέλιξης. Συνοπτικά, ο Wygotski με την έννοια αυτή, προσπαθεί να θεωρητικοποιήσει και να καταδείξει τη σημασία της ιδέας της αλληλόδρασης και αλληλεπίδρασης για την παιδική ανάπτυξη¹³. Αναμφισβήτητα η διάσταση της ανθρώπινης συνεργασίας αποτελεί μια κεφαλαιώδους σημασίας στιγμή της παιδικής εξέλιξης. Η ανάδειξή της, όμως, σε απόλυτο κριτήριο ελέγχου της ανάπτυξης του παιδιού συνιστά έναν απλοϊκό διπλασιασμό καθημερινής ψευδοεμπειρίας σε επιστημονικό κεκτημένο. Κάτι τέτοιο φαίνεται καλύτερα όταν προσπαθήσει κάποιος να ερμηνεύσει την έννοια αυτή με τη στενότερη και συγκεκριμένη σημασία της, ως μεθοδικό μέσο για τον εντοπισμό και προσδιορισμό του δυναμικού ανάπτυξης του παιδιού.

«Η διαπίστωση του εξελικτικού επιπέδου και της ζώνης της επόμενης εξέλιξης συναποτελούν αυτό που συνήθως ονομάζεται κανονιστική διαγνωστική των σταδίων της ηλικίας. Η αποστολή της συνίσταται στο να αποκαλύπτει το εκάστοτε επίπεδο της ανάπτυξης με τη βοήθεια που προσφέρουν οι νόρμες ή τα στάνταρντ της κάθε ηλικίας και να το χαρακτηρίζει τόσο υπό το πρίσμα των ήδη ώριμων όσο και των μη ολοκληρωμένων διαδικασιών».

(Wygotski, 1934a, 87).

Εδώ η έννοια αυτή αποκτά ένα χαρακτήρα που λίγο διαφέρει από τα αντίστοιχα τεστ της παραδοσιακής ψυχολογίας και επικεντρώνεται στην εύρεση και στοιχειοθέτηση μεταβλητών της παιδικής ανάπτυξης, κάτι που φαίνεται άλλωστε από την εκτεταμένη πρόσληψή της στον τομέα της ψυχομετρικής και διαγνωστικής (ενδεικτικά αναφέρω Brown & Ferrara, 1985, Brown & French, 1979, συγκρ. και Minich, 1987). Ένα επιπλέον πρόβλημα που ενδημεί μέσα σ' αυτές τις αντιλήψεις του Wygotski σχετίζεται με την κατανόηση των εξελικτικών σταδίων του παιδιού. Ο Wygotski βασιζόμενος στο θεώρημα της ζώνης της επόμενης εξέλιξης υποστασιοποιεί τα εξελικτικά στάδια του παιδιού με τα στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας ρύθμισης. Σύμφωνα με την (σ' αυτό το ζήτημα) κανονιστική θεώρηση του Wygotski η εξέλιξη του παιδιού είναι επιτυχημένη στο βαθμό που αυτό «ανεβαίνει τα στάδια», που έχουν οριστεί από την εκπαιδευτική διαδικασία. Είναι θεμιτό έτσι το ερώτημα που θέτουν κάποιοι απ' τους μελετητές του έργου του Wygotski, ο R. van der Veer και ο J. Valsiner (van der Veer, 1990, van der Veer & Valsiner, 1991), μέχρι ποιο βαθμό αυτή η αμφιλεγόμενη έννοια που χρησιμοποιεί ο Wygotski αγγίζει τα θεμέλια της υπόλοιπης θεωρίας του; Και εδώ, όπως και στις δύο συνισταμένες της παιδικής εξέλιξης, εμφανίζεται ένα κομβικό σημείο στο έργο του Wygotski που εμπεριέχει τη μελλοντική ανανέωσή του. Καθώς ο Wygotski ουδέποτε απομακρύνθηκε από την αντιεμπειριστική λογική του, φαίνεται ότι αυτή η ουσιαστική θετικιστική έννοια, αν και ακρωτηριάζει κάποιες πλευρές του έργου του, δεν θίγει τις αρχικές επιστημολογικές του παραδοχές. Και τούτο διότι το πρωτείο του αντικειμένου και της θεωρίας σε σχέση με τη μέθοδο, δεν τέθηκε ποτέ σε αμφισβή-

τηση από τον Wygotski. Ο Wygotski αναζήτησε τα τελεσίδικα κριτήρια ισχύος της θεωρίας του όχι στις επίκαιρες εμπειρικές του έρευνες αλλά αποκλειστικά στην ιστορική εμπειρία.

VI. Η περιορισμένη διατύπωση μιας θεωρίας της υποκειμενικότητας από τον Wygotski

Καθώς τα ιστορικά κριτήρια για τη συγκρότηση του αντικειμένου της ψυχολογίας δεν αμφισβητήθηκαν ποτέ ριζικά, ο Wygotski προσανατολίστηκε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην οριστική απομάκρυνση των αντικειμενιστικών και ατομιστικών στοιχείων της θεωρίας του με την παράλληλη κατοχύρωση μιας αντίληψης για την υποκειμενικότητα.

Η εννοιολογική διαφοροποίηση των κατηγοριών της συνείδησης και της διαμεσολάβησης απέδωσε μια σειρά εννοιών, οι οποίες κατά τη γνώμη μου συνοψίζουν με μεγάλη περιεκτικότητα τους ακρωτηριασμούς και τις προοπτικές της θεωρίας του Wygotski, τις έννοιες της εσωτερικής ομιλίας και το ζεύγος των κατηγοριών σημασία-νόημα. Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, στη μεταπαραστατική περίοδο έγινε πια πρόδηλο ότι η προοδευτική ταύτιση του ατομικού με το συλλογικό δεν μπορεί να προκύψει απλά και μόνο από την αποδοχή και την ιδιοποίηση προϋπάρχουσων γενικών σημασιών (βλ. και πάλι Messmann, 1986). Αυτό αποτέλεσε έναν πειστικό λόγο για την επανεξέταση της υπαινισσόμενης ντετερμινιστικής λογικής που περιέχεται στην άποψη ότι το κατ' εξοχήν ανθρώπινο υπαγορεύεται μόνο από την εσωτερίκευση κοινωνικών σημασιών στο ατομικό επίπεδο. Σε μια τέτοια άποψη ο κοινωνικός αναγωγισμός του ατομικού παρέμενε ενεργός. Η εσωτερική ομιλία, η ύπαρξη, δηλαδή, μοναδικών ατομικών σημασιολογικών πλεγμάτων εγκωμιάζεται από τον Wygotski ως η απάντηση στο πρόβλημα της κοινωνικότητας του ατόμου. *Η εσωτερική ομιλία είναι η προσωπική μας οπτική στα πράγματα, το πάντα δικό μας παράθυρο στον κόσμο, με άλλα λόγια η δυνατότητα της αντανάκλασης.* Ο άνθρωπος δεν είναι καθολικά και οριστικά καθορισμένος και δέσιμος των σημασιών. Με τη χρήση αυτών μπορεί σ' ένα (πάντα) προσωπικό μεταεπίπεδο να επεξεργάζεται την αντανάκλασή τους, να αποτιμά το νόημά τους και να δημιουργεί μια (περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή) αντίληψη για τον κόσμο του.

Το κείμενο δεν είναι πια για τον Wygotski τα σημεία καθαυτό, ούτε και η σύνδεσή τους με μια συγκεκριμένη ψυχική λειτουργία, αλλά το γεγονός πως κάθε σημασία, που κρύβεται μέσα σε μια λέξη, από τη στιγμή που θα την ιδιοποιηθεί το άτομο ακολουθεί μια δική της πορεία εξέλιξης. Σαφώς οι λέξεις παραπέμπουν στις γενικές, αντικειμενικές σημασίες, των οποίων είναι φορείς, αλλά συνάμα οι σημασίες αυτές μεταβάλλονται από τη στιγμή που θα γίνει χρήση τους. Μόνο μ' αυτή τη σκέψη, ο Wygotski υπερβαίνει οριστικά την χαρακτηριστική για την ακαδημαϊκή ψυχολογία αρχή της αμεσότητας, καθώς αντιμετωπίζει τις σημασίες όχι ως σταθερά και αμετάβλητα μεγέθη, αλλά ως δυνάμεις οι οποίες αποκτούν υλικότητα μόνο με την υποκειμενική χρήση τους από το άτομο. Και ακριβώς ένα τέτοιο γεγονός είναι προϊόν των κοινωνικών συνθηκών ύπαρξης του ατόμου: Οι σχέσεις δυνατότητας (δηλαδή η ικανότητα μιας περισσότερο ή λιγότερο συνειδητής επιλογής από ένα πλήθος υπαρκτών δυνατοτήτων) απέναντι στις γενικές σημασίες εκπορεύονται μόνο από την ευρύτερη σχέση δυνατότητας του ατόμου προς τις αντικειμενικά δοσμένες περιβάλλουσες συνθήκες.

Η εσωτερική ομιλία υλοποιεί υπ' αυτήν την έννοια το υποκειμενικό στο άτομο, συνιστά τη διαδικασία εκείνη που σμιλεύει το «δικό μου», το για κάθε άνθρωπο διαφορετικό, προσωπικό νόημα.

«Το νόημα μιας λέξης είναι, όπως απέδειξε ο Poland (εννοείται μάλλον ο F. Paulhan, Δ.Δ.Π.) η ολότητα όλων των ψυχικών δεδομένων, όσα παράγει η λέξη στη συνείδησή μας, το νόημα της λέξης είναι λοιπόν ένα δυναμικό ρέον και πολύπλοκο δημιουργημα με πολλούς τομείς διαφορετικής σταθερότητας. *Η σημασία είναι μόνο ένας τομέας του νοήματος που προσλαμβάνει η λέξη στα συμφραζόμενα μιας γλωσσικής έκφρασης, και μάλιστα είναι η σταθερότερη και ομοιογενέστερη περιοχή. Ως γνωστόν μια λέξη προσλαμβάνει άλλο νόημα σε άλλη συνάφεια. Η σημασία είναι αντίθετα αμετάβλητη και αμετακίνητη και παραμένει σταθερή σ' όλες τις μεταβολές του νοήματος της λέξης σε διαφορετικά συμφραζόμενα. Η μεμονωμένη λέξη, όπως την παίρνουμε από το λεξικό, έχει μόνο μια σημασία. Αυτή η σημασία είναι μια δύναμη που πραγματώνεται μόνο στη ζωντανή γλώσσα. Η σημασία είναι στη ζωντανή γλώσσα μόνο μια πέτρα του νοηματικού οικοδομήματος».*

(Wygotski, 1934, 417f., εμφ. Δ.Δ.Π.)

Τα σημεία και, κατά προέκταση, οι σημασίες δεν αποτελούν πια αναλυτικό εργαλείο για τη διεύρυνση των ειδικά ανθρώπινων ψυχικών λειτουργιών. Ο Wygotski στρέφει το βλέμμα του από τα σημεία και τις ίδιες τις ψυχικές διαδικασίες στο σωματικό, υπαρκτό άτομο. Δεν τον ενδιαφέρουν πια οι αντικειμενικά σταθμίσεις-επιδράσεις ενός σημείου πάνω στον ψυχισμό, αλλά η υποκειμενική χροιά της σημασίας, που μεταφέρει το σημείο.

Η θεωρία της συνείδησης του Wygotski αποκτά τα τελευταία χρόνια της ζωής του μια ιδιαίτερη βαρύτητα μέσα στο έργο του καθώς οι αρχικές εννοιακές συμπαραδηλώσεις της φαίνεται πως εκλεπτύνθηκαν και διαφοροποιήθηκαν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προσκομίσουν απαραίτητα στοιχεία για μια συνεκτική θεωρία της ατομικότητας. Παρ' όλα αυτά, είτε οι εγγενείς αδυναμίες των ιδεών του, είτε ο πρόωρος θάνατός του δεν επιτρέπουν να μιλήσουμε για μια ολοκληρωμένη διατύπωση μιας θεωρίας της υποκειμενικότητας. Έτσι, ενώ ο Wygotski ανακοινώνει τις διαφοροποιημένες κατηγορίες νόημα-σημασία, δεν προχωρεί σε μια πλήρη αποσαφήνισή τους. *Και παραπέρα, ενώ ο Wygotski ενδυναμώνει την πεποίθηση ότι η μόνη διέξοδος προς μια οριστική επίλυση του προβλήματος της διάζευξης ατόμου-κοινωνίας μπορεί να περάσει μόνο από το δρόμο του ατόμου-υποκειμένου, στο έργο του το ζητούμενο αυτό παραμένει τελικά σε εκρεμότητα.* Τούτο συμβαίνει γιατί ακριβώς ο Wygotski δεν ιστορικοποιεί μέχρις τέλους τις κατηγορίες του. Ενώ έχει τοποθετήσει την ατομικότητα/υποκειμενικότητα μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες δεν καταφέρνει να ανιχνεύσει μέχρι τέλους πώς η ιστορικότητα παράγει διαφορετικά αντικείμενα της ψυχολογίας, απαγορεύοντας ουσιαστικά κάθε κανονιστική και οικουμενιστική οπτική. Οι κατηγορίες του όσο και αν εξυπνοούν το πρόταγμα μιας ιστορικοποίησης του αντικειμένου της ψυχολογίας δεν πραγματοποιούν κάτι τέτοιο μέχρι τέλους καθώς δεν δένονται οργανικά με μια θεωρία της κοινωνίας (οι αναφορές του στη θεατρική διδασκαλία του Stanislawski και τα κοινά σημεία με την «κοινωνιολογική» προσέγγιση της ατομικότητας του Bakhtin, προδίδουν μια εμφανή διάθεση για την παραπέρα συνέχιση της έρευνάς του προς την κατεύθυνση ενός κοινωνικού-πρακτικού ελέγχου των ιδεών του).

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το βυγκοτσιανό εγχείρημα μιας

επαναθεμελίωσης της ψυχολογίας επανέφερε μια σειρά κεντρικών ερωτημάτων σχετικά με τη συγκρότηση του αντικειμένου της, τα οποία είχαν εξοβελιστεί παντελώς από την ακαδημαϊκή ψυχολογία. Το παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο του, *Σκέψη και γλώσσα*, πιστεύω πως αποδίδει με χαρακτηριστικό τρόπο το πνεύμα και τα προτάγματα της βυγκοτσιανής θεωρίας:

«Το παιδί δεν θεωρείται ως μέρος του κοινωνικού όλου, ως υποκείμενο των κοινωνικών σχέσεων, που από τις πρώτες μέρες της ζωής του λαμβάνει μέρος στην κοινωνική ζωή, στην οποία ανήκει. Το κοινωνικό θεωρείται ως εξωτερικό προς το παιδί, ως μια ξένη δύναμη που ασκεί πίεση στο παιδί και του επιβάλλει τους τρόπους σκέψης του».

(Wygotski, 1934, 71f.)

Ακριβώς αυτές τις σκέψεις έχω την εντύπωση πως προσπάθησε να υλοποιήσει ο Wygotski μέσα από την προσπάθειά του για μια επαναθεμελίωση της ψυχολογικής επιστήμης.

VII. Επίλογος

Κάθε ενασχόληση με την ψυχολογία του Wygotski εμπεριέχει το αίτημα μιας κριτικής σύνθεσης: Θα πρέπει κανείς να διατηρήσει ως γνώμονα τις επιστημολογικές και κατηγορηματικές του αφετηρίες για μια ανανέωση της ψυχολογίας, χρησιμοποιώντας τις ως μέσο για την υπέρβαση των εσωτερικών αντινομιών της θεωρίας του. Μια συνεπής διαπραγμάτευση της προσφοράς του πρέπει να στοχαστεί τόσο πάνω σ' αυτούς τους περιορισμούς όσο και στις ανατάσεις του έργου του με σκοπό να εντοπίσει τις επίκαιρες μα και απελευθερωτικές πλευρές του βυγκοτσιανού προτάγματος μιας «γενικής ψυχολογίας» της ιστορικής υποκειμενικότητας. Αλλά, όπως σημειώνει και ο ίδιος, αυτό που είναι σημαντικό για το πρόγραμμα μιας «γενικής ψυχολογίας» είναι η ιδέα ότι η κατασκευή μιας ανταποκρινόμενης στο πρόταγμα αυτό θεωρίας δεν είναι μια «υπόθεση της συμφωνίας αλλά του διαχωρισμού» της κυρίαρχης ακαδημαϊκής ψυχολογίας (Wygotski, 1927). Συνακόλουθα, μια διεξοδικότερη αποτίμηση και ανακατασκευή του έργου του πρέπει να προχωρήσει σε μια ριζοσπαστική κριτική των θέσεών του και στην άρση των εσωτερικών αντιφάσεών τους, ακόμα και να προσανατολιστεί σε μια συνολική άρνηση ή υπέρβαση της ψυχολογίας του χρησιμοποιώντας όμως συλλογισμούς και προτάγματα που αυτή η ίδια εμπεριέχει σπερματικά. Μια ακαδημαϊκή διαπραγμάτευση του έργου του μοιάζει να προσδίδει σ' αυτό εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που φαίνεται ότι ο ίδιος απέφευγε με κάθε τρόπο: στατικότητα, έλλειψη αναστοχασμού, ανία!

Βιβλιογραφία

- Blumenthal A. L., 1980, «Wilhelm Wundt – problems of interpretation», In W.G. Bringmann, & R.D. Tweney, (Eds.), *Wundt studies. A centennial collection*, pp. 435-445, Toronto, Hogrefe.
 Boring E. G., 1950, *A History of Experimental Psychology*, New York, Appleton-Century-Crofts.

Brown A. L. & Ferrara R.A., 1985, «Diagnosing zones of proximal development», In J.V. Wertsch, (Ed.), *Culture, communication and cognition: Vygotskian perspectives*, pp. 273-305, New York, Cambridge University Press.

Brown A. L. & French L.A., 1979, The zone of potential development: Implications for intelligence testing in the year 2000, *Intelligence*, 3, pp. 255-273.

Βυργότσι Λ., 1934, *Σκέψη και γλώσσα*, Αθήνα, Γνώση, 1988.

Danziger K., 1980, «Wundt and the two traditions of psychology», In R.W. Rieber, (Ed.), *Wilhelm Wundt and the making of a scientific psychology*, pp. 73-87, New York, Plenum.

Danziger K., 1990, *Constructing the subject. Historical origins of psychological research*, New York, Cambridge University Press.

Graumann C. F., 1982, «Theorie und Geschichte», In G. Lueer, (Hg.), *Bericht ueber den 33.Kongress der Deutschen Gesellschaft fuer Psychologie in Mainz 1982*, pp. 64-75, Goettingen, Hogrefe.

Holzcamp K., 1983, *Grundlegung der Psychologie*, Frankfurt/M., Campus.

Καστοριάδης Κ., 1995, *Χώροι του ανθρώπου*, Αθήνα, Ύψιλον.

Leontjew A. N., 1977, *Probleme der Entwicklung des Psychischen*, Frankfurt/M., Athenaeum.

Maiers W., 1988, «Sechzig Jahre Krise der Psychologie», *Forum Kritische Psychologie*, 21, pp. 23-82.

Maiers W., 1990a, «Historisch-materialistische Erkenntniskritik und positive Weiterentwicklung der Psychologie. Zur Funktion der Psychologiegeschichtsforschung», In A. Schorr, & E.G. Wewhner, (Hg.), *Psychologiegeschichte heute*, pp. 26-40, Goettingen, Hogrefe.

Maiers W., 1990b, The significance of Buehler's «axiomatic» and Vygotsky's «general psychology» for theoretical psychology and its persistent monism-pluralism-debate. In W.J. Baker, M.E. Hyland, R. van Hezewijk, & S. Terwee (Eds.), 1990, *Recent trends in theoretical psychology, Voll. II*, pp. 377-388, New York, Springer.

Messmann A., 1986, Versuch einer Herleitung der Psychologie A.N. Leontjews aus der Einheit und dem Widerspruch von Wissenschaft und Ideologie in der sowjetischen Gesellschaft. In A. von Hebel, & W.Jantzen, (Hg.), *Studien zur Taetigkeitstheorie II. Materialien zur Arbeitsagung ueber die Psychologie A.N. Leontjews und der kulturhistorischen Schule der sowjetischen Psychologie vom 21.-23. Juni 1985 an der Universitaet Bremen*, pp. 8-31, Bremen, Universitaet Bremen.

Minick N., 1987, Implications of Vygotsky's theories for dynamic assesment. In C.S. Lidz, (Ed.), *Dynamic assessment. An international approach to evaluating learning potential*, pp. 116-140, New York, Guilford Press.

Shotter J., 1993, *Cultural politics of everyday life*, Toronto, University of Toronto Press.

Sonntag M., 1990, Einleitung, Theorieprobleme «hostirischer Psychologie», In M. Sonntag, (Hg.), *Von der Machbarkeit des Psychischen*, pp. 1-18, Pfaffenweiler, Centaurus.

Staueble I., 1990, Historische Psychologie und kritische Sozialwissenschaft. In M. Sonntag, (Hg.), *Von der Machbarkeit des Psychischen*, pp. 20-30, Pfaffenweiler, Centaurus.

Staueble I., 1991, Koennte Psycologie auch anders aussehen? Zur historischen Rekonstruktion von Alternativen. In H.E. Lueck, & R. Miller, (Hg.), *Theorien und Methoden psychologiegeschichtlicher Forschung*, pp. 33-42, Goettingen: Hogrefe.

Toulmin S. & Leary D.E., 1985, The cult of empiricism in psychology, and beyond. In S. Koch, & D.E. Leary, (Eds.), *A century of psychology as science*, pp. 584-617, New York, McGraw-Hill.

van der Veer R., 1990, Demystifying Vygotsky's concept of the zone of proximal development. In W.J. Baker, M.E. Hyland, R. van Hezewijk, & S. Terwee (Eds.), 1990, *Recent trends in theoretical psychology. Vol. II*, pp. 389-398, New York, Springer.

van der Veer R. & Valsiner J., 1991, *Understanding Vygotsky*, Oxford, Blackwell.

Vygotsky L. S., 1928, «The problem of the cultural development of the child», *Journal of Genetic Psychology*, 36, pp. 415-434.

Vygotsky L. S., 1929, «Concrete human psychology», *Soviet Psychology*, 27, pp. 53-77.

Vygotsky L. S., 1930, Internalization of higher psychological functions. In L.S. Vygotsky, 1978, *Mind in society. The development of higher psychological processes*, pp. 52-57, M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, (Eds.), Cambridge, Harvard University Press.

Vygotsky L. S., 1934, Interaction between learning and development. In L.S. Vygotsky, 1978, *Mind in society. The development of higher psychological processes*, pp. 79-91, M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, (Eds.), Cambridge, Harvard University Press.

Wygotski L. S., 1925, «Das Bewusstsein als Problem der Psychologie des Verhaltens», In L.S. Wygotski, 1985,

Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie, pp. 279-308, Koeln: Pahl-Rugenstein.

Wygotski L. S., 1927, Die Krise der Psychologie in ihrer historischen Bedeutung. In L.S. Wygotski, 1985, *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie*, pp. 57-277, Koeln, Pahl-Rugenstein.

Wygotski L. S., 1930, Die instrumentelle Methode in der Psychologie. In L.S. Wygotski, 1985, *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie*, pp. 309-317, Koeln, Pahl-Rugenstein.

Wygotski L. S., 1931, *Geschichte der hoeheren psychischen Funktionen*, Muenster, Lit, 1992.

Wygotski L. S., 1934a, Das Problem der Alterstufen. In L.S. Wygotski, 1987, *Ausgewählte Schriften. Bd. 2: Arbeiten zur psychischen Entwicklung der Persoenlichkeit*, pp. 53-90, Koeln, Pahl-Rugenstein.

Wygotski L. S., 1934b, Spinoza und seine Lehre von Gefuehlen im Lichte der heutigen Psychoneurologie. In L.S. Wygotski, 1985, *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie*, pp. 363-382, Koeln: Pahl-Rugenstein.

Yaroshevsky M., 1989, *Lev Vygotsky*, Moscow, Progress.

Σημειώσεις

1. Ευχαριστώ τον Γιάννη Γκαργάτσιο, τον Κώστα Καβουλάκο και τον Αλέξανδρο Χρύση για τα σχόλια και τις προτάσεις βελτίωσης του κειμένου αυτού.

2. Βυγκότσκι, 1934, p. 84.

3. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κλασική πια ιστορία της (πειραματικής) ψυχολογίας του E. G. Boring (Boring, 1950). Εδώ δεν μπορώ να αναφερθώ παραπέρα στα εξαιρετικής σημασίας επιστημολογικά προβλήματα που σχετίζονται με μια τέτοια μελέτη και που ταλανίζουν στην ουσία όχι μόνο την ψυχολογία αλλά πολύ περισσότερο και την επιστημολογία. Παραπέμπω μόνο σε κάποιες αντιλήψεις που θίγουν με περισσότερη ή λιγότερη επάρκεια αυτό το θέμα μέσα στα όρια της ψυχολογίας: Staeuble, 1990, Danziger, 1990, Sonntag, 1990, Maiers, 1990a.

4. Στο σημείωμα αυτό θα αναφερθώ, λόγω χώρου, μόνο σε συγκεκριμένες στιγμές του έργου του Wygotski. Τούτη η προσπάθεια ανακατασκευής της ψυχολογίας του Wygotski δεν μπορεί να επεκταθεί στο σύνολο του έργου του. Το ίδιο ισχύει και για τη βιβλιογραφία που παρατίθεται.

5. Η χρήση της ψυχολογίας (θέμα που επανέρχεται ιδιαίτερα συχνά και με μια «περίεργη» περιοδικότητα στις συζητήσεις σχετικά με τη συγκρότηση της επιστήμης ήδη από τα τέλη του περασμένου αιώνα, συγκρ. Maiers, 1988) επιβεβαιώνεται κατ' αρχήν, σύμφωνα με τον Wygotski, από την ύπαρξη εντελώς ασύμβατων μεταξύ τους θεωριών μέσα στα πλαίσια της ψυχολογίας π.χ. συμπεριφορισμός, ψυχανάλυση, υποκειμενισμός, ψυχολογία της Gestalt κ.ο.κ. Η χρήση εκφέρεται με πολλούς ακόμα τρόπους και προσλαμβάνει ποικίλες μορφές (βλ. Wygotski, 1927). Η σημαντικότερη όλων, είναι η συνεχής και ραγδαία συσσώρευση εμπειρικών ερευνών και αποτελεσμάτων χωρίς την ύπαρξη μιας θεωρητικής βάσης που να τις εντάσσει σε μια γενικότερη και συνεκτική οπτική.

6. Είναι πραγματικά αξιοσημείωτο ότι η πρόσληψη του Wygotski από το χώρο της μεταμοντέρνας ψυχολογίας παρακάμπτει συστηματικά τη μελέτη των γνωσιοθεωρητικών και φιλοσοφικών κειμένων του, στηριζόμενη ακριβώς στο μεθοδολογικό πλουραλισμό (συγκρ. ενδεικτικά Shotter, 1993).

7. Παρατηρώντας εβδομήντα χρόνια μετά τη συγγραφή αυτών των κειμένων από το Wygotski την ιστορία της ψυχολογίας, παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι ο θετικισμός στην ψυχολογία άσκησε τη δεσποτική κυριαρχία του για πολλές δεκαετίες μέσω του ώριμου συμπεριφορισμού, του νεο-συμπεριφορισμού και των άλλων μεταγενέστερων παραπλήσιων εκδοχών τους, γεγονός το οποίο ο Wygotski είχε επισημάνει ήδη από τότε.

8. Με την αρχή της αμεσότητας (Unmittelbarkeitspostulat) εννοείται ο γραμμικός καθορισμός του ατόμου από μια επιλεγμένη αρχική κατάσταση, είτε αυτή προέρχεται από το χώρο της βιολογίας (βιολογικός καθορισμός), είτε από το χώρο της κοινωνίας (άκαμπτος κοινωνικός καθορισμός). Η αποθέωση αυτής της λογικής συναντάται στο ευρύτατα διαδεδομένο σχήμα ερέθισμα-αντίδραση (στο εξής S-R).

9. Η κατηγορία της διαμεσολάβησης έτσι όπως χρησιμοποιείται από τον Wygotski είναι εγγεληνής προέλευσης (βλ. Yarshesky, 1989, 29).

10. Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να κάνω έναν υπαινιγμό σχετικά με τα κοινά σημεία των αντιλήψεων του

Wygotski και του W. Wundt επειδή αναδεικνύουν μια εντυπωσιακή εγγύτητα στον τρόπο διαπραγμάτευσης του κοινωνικού στοιχείου στον άνθρωπο. Παράλληλα, και τούτο αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, και οι δυο θεωρίες παρουσιάζουν ένα ειδικό ενδιαφέρον σε σχέση με τις χαμένες ευκαιρίες εξέλιξης της ψυχολογίας ή καλύτερα σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν στη σημερινή τάξη πραγμάτων. Και οι δυο (Wundt και Wygotski) αντιπαρατίθενται στην οργανισμική έκπτωση του ανθρώπου και τονίζουν την κοινωνική του φύση. Ο Wundt προτείνει στη *Voelkerpsychologie* τη μελέτη των πνευματικών αντικειμενοποιήσεων του ανθρώπου με απώτερο σκοπό την κατάληξη στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπου. Ο άνθρωπος στο ανώτερο, στο ανθρώπινο του επίπεδο, είναι για τον Wundt προσεγγίσιμος μόνο διά μέσου των προϊόντων του πολιτισμού. Ο Wygotski από την πλευρά του, αναφέρεται στα σημειολογικά συστήματα ως τη μόνη αντικειμενοποιημένη έκφραση της διαμεσολαβημένης συνείδησης. Σε σχέση με τον Wundt πραγματοποιεί ένα επιπλέον βήμα στην κατεύθυνση της διατύπωσης μιας ενιαίας επιστήμης του ατόμου: Ενώ ο Wundt (εν μέρει ιδεαλιστικά) επιμένει ότι η έρευνα των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών μπορεί να είναι αποτέλεσμα μόνο μιας μελέτης των πνευματικών αναπαραστάσεων τους (μέσω των πολιτισμικών κεκτημένων και των πνευματικών αγαθών), ο Wygotski σκοπεύει να αρθρώσει μια άποψη για το πώς ακριβώς εδραιώνεται η σχέση μεταξύ των υψηλότερων ψυχικών λειτουργιών και των πνευματικών παραγώγων τους. Σε κάθε περίπτωση και οι δυο αντιλήψεις εκδιώχτηκαν από την επίσημη παραδοσιακή ψυχολογία, η πρώτη (του Wundt) ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα με την εξοργιστική παραχώραξη του έργου του από το μαθητή του Titchener και τους μεταγενέστερους «θαυμαστές» και «συνεχιστές» του και η δεύτερη (του Wygotski) με την εκλεκτικιστική πρόσληψή του τη δεκαετία του εξήντα και του εβδομήντα, γεγονός το οποίο θα προσπαθήσω να αναδείξω στη συνέχεια αυτού του σημειώματος. Η στρεβλή πρόσληψη του Wundt (σωστότερα θα έπρεπε να μιλάμε για δήλωση του έργου του) από τους επιγόνους διαφέρει από αυτή του Wygotski ουσιαστικά ως προς το μέγεθος και τις συνέπειες αυτού του φαινομένου για την ύστερη εξέλιξη της ψυχολογίας, οι οποίες στην περίπτωση του Wundt μοιάζουν καταλυτικές και ίσως ανυπέρθιμες, όχι όμως και ως προς τις αιτίες και τη φύση του (βλ. Danziger, 1980, Blumenthal, 1980, Toulmin & Leary, 1985).

11. Φυσικά και σ' ένα πλήθος άλλων θεωρημάτων και εννοιών της βυγκοτσιανής ψυχολογίας που εδώ δεν μπορούν να αναφερθούν λόγω της έκτασης του κειμένου αυτού.

12. Μέσα στις έννοιες αυτές, ενυπάρχει εμβρυακά η ιδέα του κοινωνικού πλαισίου και της κοινωνικής συγκυρίας, ιδέες οι οποίες προετοίμασαν το έδαφος για τη μετέπειτα διατύπωση μιας θεωρίας της δραστηριότητας (π.χ. Leontjew, 1977), ή του πρῶττειν (π.χ. Holzkamp, 1983α).

13. Ο Wygotski ορίζει ως ζώνη της επόμενης εξέλιξης την περιοχή εκείνη της εξέλιξης του παιδιού όπου το ίδιο δεν μπορεί να αντεπεξέλθει από μόνο του στην επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων, αλλά χρειάζεται τη συνεργασία και τη βοήθεια άλλων ικανότερων παιδιών ή ενηλίκων. Αυτή ακριβώς η βοήθεια, η επικοινωνιακή διάσταση της αλληλόδρασης και το περιεχόμενο της συνεργασίας θεωρεί ο Wygotski ότι εσωτερικεύεται και μετατρέπεται σε ψυχική λειτουργία του ίδιου του παιδιού, επιτρέποντάς του στο μέλλον να επιλύει το ίδιο ή αντίστοιχα προβλήματα από μόνο του. Η σχέση με τους άλλους μετατρέπεται έτσι σε εσωτερική λειτουργία (inter-intra, πρβλ. Wygotsky, 1934).